

QUIDQUID SUB TERRA EST, IN APRICUM PROFERET AETAS

Tanulmányok Takács Miklós 65. születésnapja tiszteletére

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Régészettudományi Intézet

Martin Opitz Kiadó

ELTE Humán Tudományok Központja
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai

Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Volume 38

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Volume 16

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Institute Archaeological Sciences

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
International Advisory Board

Heinrich Härke
Eberhard Karls Universität (Tübingen, D)

Oleksiy V. Komar
Institute of Archaeology of NUAS (Kiev, UA)

Abdulkarim Maamoun
Damascus University (Damascus, SY)

Denys Pringle
Cardiff University (Cardiff, UK)

Dmitry A. Stashenkov
Samara Regional Historical Museum (Samara, RU)

Nikolai P. Telnov
Institute of Archaeology of MAS (Chişinău, MD)

Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok
International Advisory Board

Balázs Balogh
Director General of the Research Center
for the Humanities (Budapest)

Pál Fodor
Honorary Director General of the RCH (Budapest)

László Klima
PPCU Institute of Archaeological Sciences
(Budapest)

Hakan Aydemir
İstanbul Medeniyet Üniversitesi (Istanbul)

Balázs Sudár
Institute of History of RCH (Budapest)

Attila Türk
Early Hungarians' History Research Team of RCH
(Budapest)

*QUIDQUID SUB TERRA EST,
IN APRICUM PROFERET AETAS*

Tanulmányok Takács Miklós
65. születésnapja tiszteletére

Studies in honour of Miklós Takács
on his 65th birthday

Főszerkesztő
LANGÓ PÉTER

Szerkesztők
K. NÉMETH ANDRÁS – MAG HELLA – RÁCZ TIBOR ÁKOS

BUDAPEST 2026

PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM

ELTE

HUMÁN TUDOMÁNYOK
KUTATÓKÖZPONTJA

A kötet a PPKE-BTK-KUT-24-1. és az ELTE HTK MÖK (Őseinket felhozád. 2022–2026) pályázati program keretében készült

Borítókép

Antikizáló korinthuszi oszlopfeje a berzencei vár ásatásából (Fotó: Balla Krisztián)

Hátlap

A csákszentimrei-orondpusztai temető 62. sírjából származó edény és a rákarcolt ábrázolás fotója
(Fotó: Tóth Brigitta, Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár)

A címben szereplő idézet forrása

Horatius: Epistulae. Liber I. VI. 24.

A szerkesztésben közreműködött

Csepregi Horváth Dóra – Gál Judit

Olvasószerkesztő

Mag Hella

© szerzők

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar, Régészettudományi Intézet

© ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Magyar Őstörténeti Kutatócsoport

© Martin Opitz Kiadó

ISBN 978-615-6998-18-7

HU-ISSN 2064-8162

HU-ISSN 2786-1538

DOI 10.55722/Arpad.Kiad.2026.16

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

Borítóterv:

Óvári Péter

Nyomda: Pauker Nyomda

Felelős vezető: Vértess Dániel

TARTALOM

TABULA GRATULATORIA

ELŐSZÓ

KÖSZÖNTŐK

PÁLÓCZI HORVÁTH András: Fejezetek Takács Miklós életéből – ahogy én láttam

SZENTPÉTERI József: Földvár felé félúton. Zamárdi–Tétel–Titel

ANYAGI KULTÚRA (KERÁMIA)

MASEK, Zsófia: The Hun-period archaeological finds of Kiskőszeg (Batina, HR)

PAP Ildikó Katalin: Késő népvándorlás kori leletek Sárvár-Óvárról

BÍRÓ Gyöngyvér: Egy sormintás bográcsról. Pecsétlőkerékkel díszített Árpád-kori kerámiatöredék
Jászfényszaru-Szőlők alján

BOTÁR István: Lokális „füllentés” vagy történeti kapcsolat? Egy ritka bográcsstípus Csikban

FUSEK, Gabriel: Scherben von hochmittelalterlichen Kesseln aus Nitra

VÍZI Márta: Szemeskályhák oromdíszei. Figurális megoldások

PAPP Adrienn: Oszmán kori sgraffitódíszes edények a Budapest, Bem tér 3. – Fekete Sas utca 4. szám alatt
végzett feltárás leletei közül

ANYAGI KULTÚRA (FÉMEK)

DEMO, Željko: Religious series and issues of the “Sirmium” group with particular attention
to the figurative series with the depiction of a Woman and an Angel at the grave of Christ

VADAY ANDREA: Az infiltrációs zóna tipikus lelete az Aquincumot Porolissummal összekötő
kereskedelmi és hadiút közelében

LŐRINCZY Gábor – STRAUB Péter: Két délvidéki 7. századi leletegyüttesről. Régi leletek,
új megközelítésben. A bácsújfalui leletegyüttesről

MÜLLER, Róbert: Ein karolingisches Schwert aus Murakeresztúr-Kollátszeg (Ungarn, Kom. Zala)

PROFANTOVÁ, Nad'a: Bronze early medieval round decoration from Hlavenec near Stará Boleslav,
Prague-East District

BUNČIĆ, Maja – RADIŠIĆ, Milica: Early medieval belt fittings from Syrmia in the collection
of the Archaeological Museum in Zagreb

VARGA Máté: Kora Árpád-kori késtok a fiad-képusztai temetőből

KATONA-KISS Attila: Jegyzetek a besenyő szállásterületeken előkerült csillag alakú buzogányokhoz

ROSTA Szabolcs – PÁNYA István – MAGDUS Tamás: Ladánybene újratöltve – a Hornyák-dombi tatárjárás kori kincslelet helyszínének 2024. évi azonosítása

WOLF Mária: Árpád-kori pecsétnyomó az abaújházi várban

GYÖRFY Zsolt – LÁSZLÓ Keve: Középkori egyházi pecsétnyomó Ikland határából

MORDOVIN, Maxim – PROHNENKO, Igor – HORVÁTH, Veronika: Sealing Success: Cloth Seals and the International Life of Leuven Broadcloth

TEMETKEZÉSEK

KISS P. Attila: „...tegnap még embercsíra, holnap már bebalzsamozott tetem vagy hamu...” Hamvasztás, depó vagy sír volt-e az 5. századi horgosi lelet?

BUGARSKI, Ivan: Vampirism or just soil use: On the deposition of sickles in Avar-Period graves in the south of the Khaganate

KÖNIG, Tomáš: Three graves, one alliance: A political network and cultural exchange in late Great Moravia

ALAJBEG, Ante: Reflecting on Gordon Childe: Princely burials and social transformation in early medieval Dalmatia

OTÁ, Silviu: Some data on the necropolis around the franciscan monastery in Caransebeș-Centru (Caraș-Severin County)

ÉPÜLETEK, ÉPÜLETELEMEK

ARADI Csilla: Árpád-kori kőfaragványok a berzencei vár leletanyagában

TAKÁCS Ágoston: Egy különleges, kőből készült tárgytípus a Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeum kőtárából

TÓTH Endre: Egy rejtélyes kőfaragvány és egy még rejtélyesebb apáca (A bökenysomlói monostorról)

LASZLOVSZKY, József – VARGHA, Mária – PARVANOV, Petar: Unearthing a medieval crime scene: The medieval church and monastic grange at Pomáz-Nagykovácsi puszta

SZOLNOKI Tamás: A pesti Nagyboldogasszony-Főplébánia-templom régészeti kutatása 2014 és 2016 között I.

ÓDOR János Gábor – K. NÉMETH András – BERTA Adrián – KOVÁCS Bianka Gina: A dunaföldvári bencés apátság geofizikai felmérése

RÁCZ Tibor Ákos: Az ipolysági premontrei prépostság építéstörténete a 2022–2023-ban végzett megelőző feltárások alapján

MÉSZÁROS Orsolya: Falusi templom vagy premontrei monostor? A nagykökenyesi Havas Boldogasszony templom 2024. évi régészeti kutatása

SZAKÁCS Béla Zsolt: Építészet a Magyar Királyság déli határszélén 1500 körül

GERE László: Adalék Döbrököz várának történetéhez

TELEPKUTATÁS

VIDA Tivadar: Avar táj avar ecsettel

SKRIBA Péter – MARCZEL Krisztina – TAKÁCS Balázs – SZENTHE Gergely: Településkerámia, házak és radiokarbon időrend a daruszentmiklósi avar telepen

JENEI Anita – HORVÁTH Antónia – GÁL Viktor: Kora Árpád-kori kohásztelep Kazincbarcika határában

PÁTKAI Ádám: Kora Árpád-kori földbe mélyített lakóépület feltárása a veszprémvölgyi apácakolostor mellett

SZÖLLÖSY Csilla – POKROVENSZKI Krisztián: Árpád-kori településrészlet Pusztaszabolcs határában

LUKÁCS Nikoletta – SZÉNÁSY-LACZKÓ Virág – LYUBLYANOVICS Kyra: Egy Árpád-kori település a Kisalföld keleti peremén. Ács-Alsó-Sörös lelőhely régészeti és archeozoológiai kutatásának eredményei

JANES, Andrej: A prolegomenon to the archaeology of medieval rural settlements in Croatia

GARDINER, Mark: Design and display in English late medieval peasant houses

TELEPÜLÉSTÖRTÉNET

SZÜCSI Frigyes – PETKES Zsolt: Egy koronázóváros bölcsőjénél: Székesfehérvár lehetséges kora középkori előzményei

PAPP Attila: Utak, falvak, templomok. Az Árpád-kori településhálózat kutatásának friss eredményei Veszprém megye keleti régiójában

SZENDE Katalin: Káptalanok és piacterek. A püspöki székvárosok helyrajzáinak kérdéséhez

SÁROSI Edit: Kecskemét – a történeti városlapraíró kutatásának lehetőségei, eredményei

F. ROMHÁNYI Beatrix: Egy határmenti terület a források tükrében: Moson vármegye gazdasági viszonyainak alakulása a 14. század eleje és a 19. század eleje között

KÖZÉPKORI TÖRTÉNELEM, FORRÁSOK

SZABADOS György: Koppány atabég, az Anjou-ház fantomja. Kritikai megjegyzések két újszerű (?) elmélettel kapcsolatosan

VESZPRÉMY László: Szolárium Dömösön

GÁL Judit: A Iohannes Lucius gyűjteményében található Árpád-kori királyi és hercegi oklevelekről

KÖRMENDI Tamás: Megjegyzések egy történelem nélküli középkori premontrei monostor történetéhez

TERNOVÁČZ Bálint: Árulás a boszniai káptalanban. Adalék az 1350-es évek boszniai–magyar kapcsolatainak történetéhez

ŐZE Sándor: Mekkora volt a pusztulás a török hódítás miatt és milyen lehetőség adódott az elkerülésére? Töprengés egy Mohács-évforduló előtt

MÓDSZERTAN, ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEK

KÖSZEGHY Miklós: A gézeri kalendárium (?) nyomában

ZÁGORHIDI CZIGÁNY Bertalan – TÜRK Attila – ÓVÁRI Péter – LIPTÁK Viktor – JANCsik Balázs –
SZÜCSI Frigyes – SANTA Zsombor: Káoszból rendet. Régészeti adatok a honfoglalás kori készenléti
íjtartó tegezék elméleti rekonstrukciójához a bodrogszerdahelyi 1937/2. sír kapcsán az újabb hazai
és kelet-európai leletek fényében

ZIMMERMANN, Haio: Auch erfolgreiche Prospektionsmethoden können versagen Kontinuierliche
Besiedlung versus Siedlungslücke südlich der Nordsee während der Späten Völkerwanderungszeit

BILOGRIVIĆ, Goran: Beyond typology: Hilt, traces of wear, and the personal relations between
early medieval swords and their bearers

BRADY, Niall: Ceramics as little bits and pieces, a view from Ireland

DOESBURG, Jan van – GROENEWOUDT, Bert – HABERMEHL, Diederick: 'Special' pottery deposits in medieval
and postmedieval settlements in the Netherlands

FELD István: Középkori várkutatásunk terminológiájához

KARLSSON, Catarina – SVENSSON, Eva: Medieval rural industries and environmental management

THEUNE, Claudia: Intentions and practices as an approach to analyse past archaeological contexts. Some
thoughts based on Hans Jürgen Eggers' concept of the framework of features

SCHREG, Rainer: Die Aussagekraft von Oberflächenfunden aus Surveys: ein Testlauf bei Szentes

TABULA GRATULATORIA

Alajbeg, Ante	Gardiner, Mark	Lyublyanovics Kyra
Albrecht, Stefan	Gere László	Magdus Tamás
Aradi Csilla	Groenewoudt, Bert	Majer Zsófia Veronika
Arányiné Papp Judit	Grynaeus András	Major Balázs
Bácsatyai Dániel	Győrfi Zalán	Marczel Krisztina
Bagi Dániel	Habermehl, Diederick	Masek Zsófia
Bálint Marianna	Harangi Flórián	Mende Balázs
Belényesy Károly	Hoppál Mihály	Mészáros Orsolya
Berta Adrián	Horváth Antónia	Mészáros Tamás
Bertók Gábor	Horváth László	Milavec, Tina
Beszédes József	Hudák Krisztina Eszter	Molnár Antal
Bilogrivić, Goran	Ilon Gábor	Mordovin Maxim
Bíró Gyöngyvér	Jámbor Keve	Mráv Zsolt
Bíró László	Janes, Andrej	Müller Róbert
Bíró Szilvia	Jenei Anita	Nagy Levente
Bognár Katalin	Juhász Erika	Neményi Réka
Botár István	K. Németh András	Nowotny, Elisabeth
Brady, Niall	Karlsson, Catarina	Ódor János Gábor
Bugarski, Ivan	Katona Csete	Oța, Silviu
Bunčić, Maja	Katona-Kiss Attila	Őze Sándor
Czuppon Tamás	Kiss Gábor	Pálóczi Horváth András
Csaplár-Degovics Krisztián	Kiss P. Attila	Pánya István
Daim, Falko	Kovács Bianka Gina	Pap Ildikó Katalin
Dani János	Kovács László	Papp Adrienn
Demeter Gábor	König, Tomáš	Papp Attila
Demo, Željko	Körmendi Tamás	Parvanov, Petar
F. Romhányi Beatrix	Kőszeghy Miklós	Paszternák István
Feld István	Kulcsár Gabriella	Patay-Horváth András
Filipec, Krešimir	Langer Dániel Péter	Pátkai Ádám
Fodor Pál	Langó Péter	Petkes Zsolt
Fusek, Gabriel	László Keve	Pető Zsuzsa Eszter
Füredi Ágnes	Laszlovszky József	Petrinec, Maja
Gabler Dénes	Liska András	Pokrovenszki Krisztián
Gál Judit	Lőrinczy Gábor	Pópity Dániel
Gál Viktor	Lővei Pál	Profantová, Naďa
Gallina Zsolt	Lukács Nikoletta	Prohászka Péter

Prokhnenko, Igor	Szénásy-Laczkó Virág	Tóth Endre
Rácz Tibor Ákos	Szende Katalin	Tringli István
Radišić, Milica	Szende László	Türk Attila
Rajna András	Szenthe Gergely	Ungerman, Šimon
Rapan Papeša, Anita	Szentpéteri József	Vaday Andrea
Reich Szabina	Szigeti Judit	van Doesburg, Jan
Révész László	Szolnoki Tamás	Varga Máté
Ringer István	Szovák Kornél	Vargha Mária
Rosta Szabolcs	Szöllősy Csilla	Vass Lóránt
Sárközi Julianna	Szörényi Gábor	Veszprémy László
Sárosi Edit	Szulovszky János	Vida Tivadar
Schreg, Rainer	Szücsi Frigyes	Vizi Márta
Schulze-Dörrlamm, Mechthild	Takács Ágoston	Wilhelm Ákos
Skriba Péter	Takács Balázs	Wolf Mária
Soós Rita	Takáts Mór Bendegúz	Yotov, Valeri
Špehar, Perica	Ternovác Bálint	Zágorhidi Czigány Balázs
Straub Péter	Theune, Claudia	Zágorhidi Czigány Bertalan
Svensson, Eva	Tobias, Bendeguz	Zimmermann, Haio
Szabados György	Tojčić, Deni	Zsoldos Attila
Szakács Béla Zsolt	Tomka Gábor	Zsupán Edina

ELŐSZÓ

Sajátos módon tükrözik az ünnepi kötetek tanulmányai az ünnepelt életútját. Az írások ajánlásai, a köszöntők szívélyes visszaemlékezései mellett a tanulmányok témái is sokat elárulnak arról, milyen kutató áll a középpontban. E kötet lapjain a Kárpát-medence középkori régészetének legtöbb fontos alaptémája jelen van, közép- és kelet-európai összefüggéseivel együtt, európai kitekintéssel. A kötet, mint egy „szellemi térkép” mutatja meg Takács Miklós életművének gyökereit és kisugárzását. A hun kortól az oszmán korig, a Kárpát-medencétől Írorszáig, Hollandiáig vagy Svédorszáig terjed a horizont.

Quidquid sub terra est, in apricum proferet aetas. E kötet címének horatiusi gondolata általában véve leírja a régészet egyik legszebb feladatát, de különösen találó Miklós munkásságára. Maga is tárt fel föld mélyén rejtőző régészeti emlékeket, de ennél jóval nagyobb horderejű az elméleti jellegű munkássága, mellyel történeti-régészeti szakmai kérdéseket bontott ki, és új kutatási irányokat jelölt ki a szakmai közösség számára. Figyelme a kerámiától a kőfaragványokig, a veremházról a monostorig, a köznéptől az uralkodó dinasztiáig mindenre kiterjedt. Írásai közt egyszerű anyagközlést, módszertani alapvetést és összegző igényű monográfiákat egyaránt találunk. Miklós élete során számtalan kutatói közösség alaptagja volt, innen is ered témáinak sokszínűsége. Kiterjedt szakmai kapcsolatrendszerét és tudományos érdeklődését remekül reprezentálja a tiszteletére összeállított monumentális mű.

Kötetünk 95 szerző kilenc nagy témacsoportba sorolt 65 tanulmányát foglalja magába. Ilyen teteles mennyiségű tanulmány nem született volna, ha a szerzők pusztán csak a tudós kutató életműve előtt tették volna tiszteletüket. Ezek az írások egy szeretetteljes ember köszöntésére születtek. Miklós barátságos, kissé karcos humorú, vég nélkül adomázó, és az adomák közt mélyen alapozott materiális tudást felvillantó személyisége sokakban kelt rezo-

nanciát. Miklós azok közé a kutatók közé tartozik, akik tudományos életművük mellett szakmai közösséget is építenek, generációkat kötnek össze, nemzetek közt teremtenek kapcsolatot és természetessé teszik a párbeszédet tudományterületek és kutatói iskolák közt. Szívósan ragaszkodik kutatási témáihoz, mindegyikhez újra meg újra visszatér az új adatok fényében, nem tetszeleg a mindent tudó professzor szerepében és elfogadja, hogy a sajátjától eltérő szakmai véleményeknek is van létjogosultsága.

Meghatározó élményem Miklóssal kapcsolatban ez a nyitottság a nézetek sokszínűségét illetően. Engedtessek meg itt, hogy személyesebb hangnemben saját példámat hozzam fel. Ifjú kutatóként középkori településrégészettel foglalkoztam, és disszertációm írása során nem egy kérdésben a Miklósétól eltérő következtetést fogalmaztam meg. El is készültem rá lelkiekben, hogy egy hatalmas ellenséget szereztem magamnak. Miklós azonban egy pillanatilag sem vette szívére a leírtakat, nem engedte, hogy holmi tudományos nézeteltérés emberi kapcsolatokat befolyásoljon. Ehelyett ő volt az, aki meghívott a középkori falukutatás nemzetközi konferenciasorozatára, a Ruralia rendezvényeire, ahol mindenben segítségemre volt, hogy kutatói pályám gazdagodjon és látóterem bővüljön, miközben maga is harsányan öregbítette a hazai kutatók szakmai hírnevét, ápolta a nemzetközi kapcsolatokat, soha nemcsak a kutatói attitűdre figyelve, hanem az emberi kvalitásokra is. Ugyancsak az ő közreműködésével és bátorítására kerültem 2019-ben óraadóként a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézetébe, és ez egy újabb sor pozitív változást generált életemben. A múzeumi szféra után az egyetemi oktatás teljesen új világába csöppentem, majd merültem el egyre jobban. Határokon átnyúló ásatási kalandok, baráti hálózatok, együttműködési lehetőségek nyíltak meg, és nem utolsósorban megtapasztaltam az ifjú nemzedékek oktatásának örömét és kihívásait.

Kedves Miklós! Valószínűleg nem vagy tudatában, milyen hatással voltál sokunk életére ezekkel a gesztusokkal. Köszönet érte. E kötet valamennyi szerzője számára sokat jelentesz, és erről a magamódján mindenki tanúbizonyságot tesz. Fogadd

ezeket a tanulmányokat hálánk és tiszteletünk jeléül. Kívánjuk, hogy még sokáig a tőled megszokott módon, kíváncsisággal, derűvel és szellemi nyitottsággal fordulj a múlt és jelen embere felé.

Gödöllő, 2026. 07. 28.

Rácz Tibor Ákos

EGY SORMINTÁS BOGRÁCSRÓL

Pecsétlőkerékkel díszített Árpád-kori kerámiatöredék Jászfényszaru-Szőlők alján

BÍRÓ GYÖNGYVÉR

BEVEZETÉS

A Jászfényszaru északkeleti határában található Szőlők alján 2007-ben végeztek megelőző feltárást a Damjanich János Múzeum munkatársai Kertész Róbert vezetésével, a Samsung gyár kamionparkolójának létesítése miatt. A feltárt 309 objektum többsége egy Árpád-kori településhez tartozott. Jelen rövid

írás középpontjában egy erről a lelőhelyről származó, pecsétlőkerékkel díszített bogrács töredék áll. Takács Miklós munkásságát figyelembe véve, a téma-választás alkalomhoz illő; emellett a pecsétlőkerékkel díszített töredék különlegességét az első bemutatása alkalmával maga az Ünnepezt is megjegyezte.

A JÁSZFÉNYSZARUI KERÁMIAANYAGRÓL ÉS A BOGRÁCSOKRÓL

A jászfényszarui Árpád-kori kerámiákat jellemzően hurkatechnikával készítették és kézi korongon formázták, oxidatív körülmények között égették ki. Alapanyag és soványítás szempontjából két nagyobb csoportot lehetett köztük elkülöníteni: a homokos anyagú, olykor samottos soványítású, többnyire vörös vagy fekete színű kerámiákat, illetve a sokszor egészen nagy törmelékszemcsékkel, kavicsokkal (és mellette homokkal) soványított,

általában világosszürkés vagy fehér árnyalatú kerámiák csoportját. A két kategória nagyjából megfeleltethető a település korábbi és későbbi fázisával.¹

Mindössze 18 bogrács töredék került elő, valamennyi fémüstöt utánzó típus részét képezhette. A leletek alapján a 12. századtól számolhatunk az edénytípus jelenlétével a településen. Pár díszített darab is előfordul közöttük,² azonban az alább ismertetett példány egyelőre párhuzam nélkül áll.

EGY KÜLÖNLEGES BOGRÁCS TÖREDÉK JÁSZFÉNYSZARUN

A pecsétlőkerékkel díszített példány előkerülési helye és leírása

A kerámiatöredék a jászfényszarui településrészlet 6. árkának kelet–nyugati irányú ágából, az O-243 S-345 árokszakaszból került elő. Ez a jelenség egy észak–déli irányú, feltehetően vízelvezetésre szolgáló árok részlete.³ Néhol kiszélesedik és tölcse-res metszetű, elsősorban az északi részén keskeny, sekély, teknős aljú, betöltése homogén fekete. Az

objektumból származó leletanyag csekély: az észak–déli irányú szakaszból egy szarmata oldaltöredék mellett három késő Árpád-kori kerámiatöredék és nyolc állatsont, a kelet–nyugati ág betöltéséből pedig csak az említett bogrács töredék került elő.⁴

Vizsgálatunk tárgya egy világosszürke-bézs, helyenként sötétbarna foltosra égetett, homokkal és apró kavicsal soványított,⁵ korongolt *bogrács oldaltöredéke a peremrésszel (1. kép 1)*. A perem

¹ A kerámiáanyaggal kapcsolatos következtetéseket részben már korábban közzeltük (BÍRÓ 2014; BÍRÓ ET AL. 2014, 37–38), a lelőhelyet bővebben egy doktori disszertáció keretében tárgyaltuk: BÍRÓ 2021, 91–314.

² BÍRÓ 2021, 12. tábla 4, 19. tábla 2, 51. tábla 2.

³ BÍRÓ 2021, 191–192, 121. kép.

⁴ BÍRÓ 2021, 490, 45. tábla 4–6.

⁵ BÍRÓ ET AL. 2014, 31, 1. táblázat, 36, 10. ábra – 20. minta (itt még egy ideiglenes, ma már nem releváns leltári számmal szerepel). Csiszolat nem készült, viszont makroszkóposan egyértelműen a késő Árpád-kori fehér kerámiákat tartalmazó, II. petrográfiai csoportba sorolható, az XRD alapján pedig a vörös és szürke kerámiákkal mutat hasonlóságot.

kialakítása bográcsokra jellemzően megvastagodó, a perem széle a belső oldalon nagy ívben lekerekített, felül egyenesre vágott. A töredék oldala enyhén ívelt, alsó része finoman befelé hajlik. Belső oldalán a készítés során keletkezett vízszintes vonalak, és a perem belső oldalának utólagos eldolgozása látszódik. Felülete helyenként rücskös a nagyobb szemcseméretű adalékanyagok miatt. A kerámia külső felületén a perem alatt sekélyen besimított vonaldísz fut, alatta egymástól 1,6–1,6–2,2 cm távolságra négy sávban sorminta díszíti. Az edény oldalába mélyedő mintát kettes csoportokban elhelyezkedő, váltakozva jobbra és balra dőlő átlós vonalak alkotják, melyek szélső tagjai háromszögeket zárnak közre, csak egy-két helyen látható eltérés (pl. hiányzik az egyik átlós vonal), illetve egy *x* is megjelenik a sorban.⁶ A formák nem mindig rajzolódnak ki egyértelműen a díszítés sekélyisége miatt, leginkább surlófényben kivehetők, illetve kitapinthatók. A négy sávot valószínűleg ugyanazzal a pecsétlőkerékkel készítették, de nem mindenhol nyomták egyenletesen a kerámia felületére, ezért mutatkoznak kisebb eltérések. A sorminta a meglévő részletek átlapolásával kiserkeszthető, ami alapján az eszköz egy kb. 3,4 cm átmérőjű körlap volt, amelynek a kb. 0,7 cm széles palástjába mélyítették bele a mintát (1. kép 2). A töredék mérhető magassága: 11,1 cm, legnagyobb szélessége: 8 cm, falvastagsága: 0,5–1,6 cm. A kerámia kiserkeszthető magassága: 15,8 cm, peremátmérője: 21 cm, legnagyobb szélessége 23,4 cm. Ltsz.: 2012.2.154.1. (Damjanich János Múzeum).

A töredék alapján rekonstruálható edény egy gömbös aljú, fémüst formájú, közepes mélységű bogrács lehetett (1. kép 3). Formailag és arányait

tekintve nagyjából egy szekszárdi, illetve egy szerepi példányhoz hasonló, bár utóbbiak valamivel nagyobb méretűek, és kicsit élesebben törik meg a hasvonaluk.⁷ A jászfényszarui töredék peremformája egyik korábban meghatározott típussal sem egyeztethető meg teljesen, talán valamelyest a d/XXIII/4/XXXIX/6 típusra hasonlít Takács Miklós rendszerében.⁸ A korábbi katalógusban csak egy jászági bogrács szerepelt (Jászapáti-Nagyállás út), amely hasonló peremátmérővel rendelkezett, valamivel alacsonyabb, de szélesebb volt, s arányai is kicsit eltérők.⁹ Jászfényszaru megközelítőleg a Duna-vidéki és a Közép-Tisza-vidéki gömbölyű aljú bográcsok¹⁰ elterjedési területének kontaktzónájával esik egyvonalba (attól északabbra helyezkedik el).¹¹ Az adott töredéket peremkialakítása inkább a Közép-Tisza-vidéki csoporthoz kötné, azonban az ezt alkotó bográcsokhoz képest kevésbé éles töréssel csatlakozik az ívelt aljhoz a felfelé behúzott oldal, a fül kialakítása pedig kérdéses, mivel ez a rész hiányzik. A kerámia anyaga és színe sem a csoportban megszokott, így talán itt is egy szórványosan előforduló, a többitől valamilyen szinten eltérő bogrács típusról lehet szó.¹² Mindazonáltal az anyaga, formázása és felületkezelése alapján jól illeszkedik a lelőhely késő Árpád-kori kerámiaanyagába.

A pecsétlőkerékkel készített minta és párhuzamai

A szakirodalom által sokszor csak bepecsételt vagy pecsételt díszként említett dekoráció gyakran több különböző mintázási módot takar. Érdemes különbséget tenni az egy (vagy több) mintázóval egyesével benyomkodott díszítés, valamint a pecsétlőkerékkel/pecsétlőhengerrel előállított minták között.¹³

⁶ A nagyon sekély bepecsétlés miatt az *x* motívum csak egy újabb surlófényes fotózás és digitális nagyítás után vált kivehetővé.

⁷ TAKÁCS 1986, 39, Kat. 42, Taf. 19.2 (edényforma: D/IV/1), 51, Kat. 92, Taf. 42.1 (edényforma: D/XII/4).

⁸ TAKÁCS 1986, Taf. 95, Taf. 104.

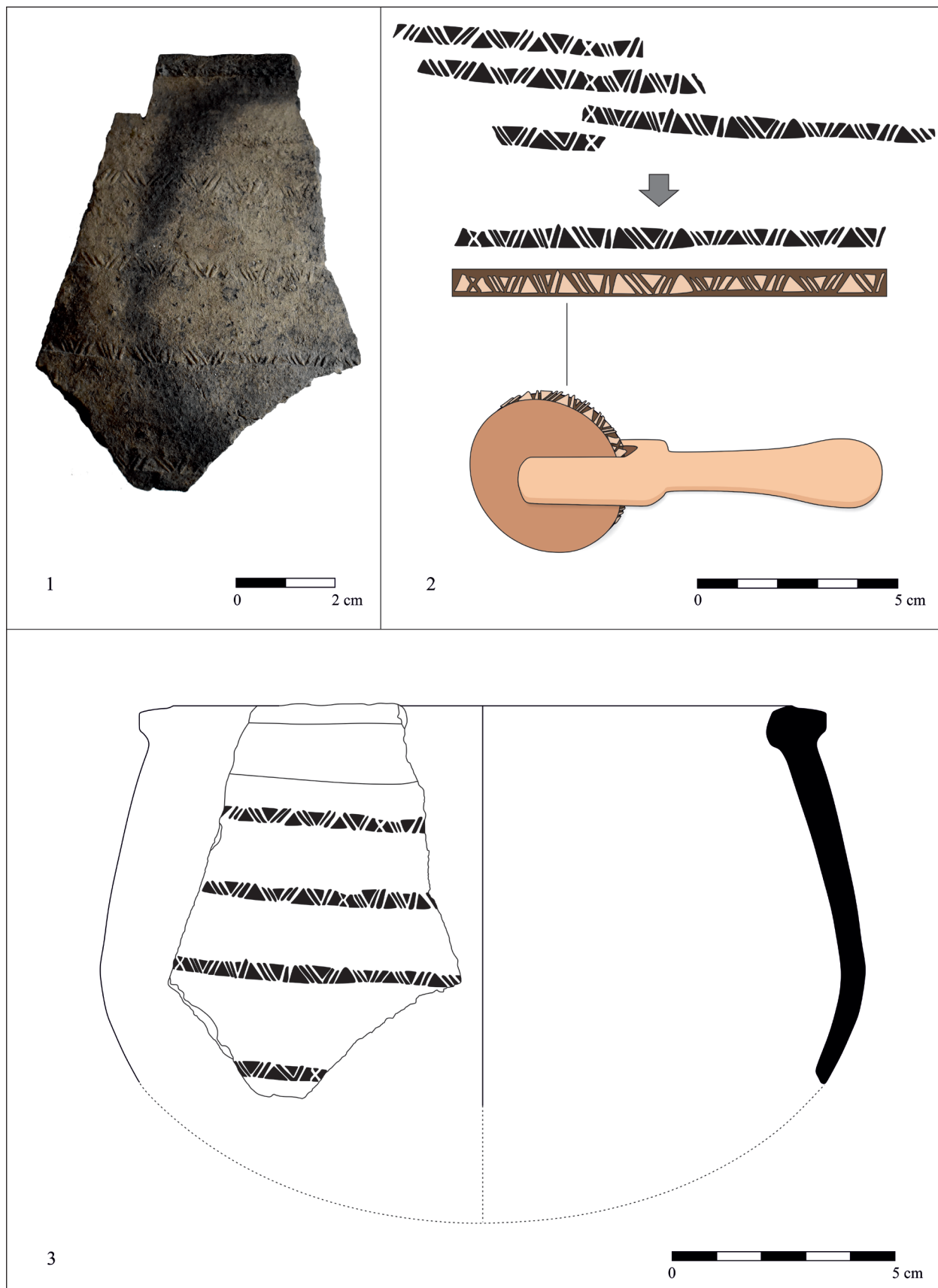
⁹ TAKÁCS 1986, 40, Kat. 45, Taf. 21.1.

¹⁰ TAKÁCS 2017.

¹¹ A legközelebbi lelőhely, a Duna-vidéki csoport legészakibb előfordulása Tura-Tökös-part (TAKÁCS 2017, 508–509, 1. ábra), ami kb. 7,5 km-re helyezkedik el Jászfényszaru-Szőlők aljától.

¹² TAKÁCS 2017, 515.

¹³ A kétfajta díszítést a külföldi szakirodalom is megkülönbözteti. A magyar pecsétlőkerék/pecsétlőhenger/pecsétlőhenger (HOLL 1963, 346; RITÓÓK 1986, 228) vagy körpecsétmustra/körpecsétdísz (HOLL 1992, 27–28) megfelelőjeként a német nyelvű publikációk a *Rollstempeldekor/Rollstempelzier/Rollrädchendekor* (GROSS 2021, 1, 18), az angol nyelvű munkák a *roller-stamping/rouletting* (A GUIDE TO THE CLASSIFICATION 1998, 194), valamint a *cylinder seal* (KOVÁCS 2021) kifejezést használják erre a díszítésre, illetve annak eszközére. Hogy egyébként a kerék vagy a henger a megfelelő szó, azt a minta méretétől tehetjük függővé: amennyiben a minta előállításához használt eszköz kiserkeszthető átmérője nagyobb, mint a mintázó felület szélessége (magassága), akkor kerék, ha kisebb, akkor henger lehet a találóbb megnevezés.

1. kép. 1: Pecsétlőkerékkel díszített bogrács töredék Jászfényzsaruról; 2: A töredéken megfigyelhető mintasorrészletek, illetve a teljes mintasor és a pecsétlőkerék rekonstrukciója; 3: A jászfényzsarui bogrács kiegészített rajza

A pecsétlőkerékkel történő díszítést Nyugat-Európában már a 7–12. században is alkalmazták, és több helyen a késő középkorban is kimutatható a használata. Magyarországon valamivel később, a 13. századtól találkozhatunk ezzel a díszítési móddal, azonban itt is egészen sokáig megfigyelhető a jelenléte.¹⁴ Ennek ellenére a pecsétlőkerék alkalmazása nem volt általános, sem külföldön, sem a magyar fazekasok körében.¹⁵ A pecsétlőkerékkel díszített edények ritkák a hazai Árpád-kori kerámiaanyagban, nagyobb számban a késő középkorban voltak jelen, gyakran külföldi párhuzamokkal rendelkeznek, azokat utánzó vagy eleve import edények.¹⁶ Pecsétlőkerékkel benyomott mintasorok többnyire a különböző méretű fazekakon tűnnek fel, de a késő középkorban más edényeken (pl. csészék, poharak, tálak, kancsók, fedők) is alkalmazták ezt a díszítési eljárást.¹⁷

Díszített bográcsokat egyébként már a korai darabok között és több lelőhelyről is ismerünk, ahogy arról például a jászfényszarui csigavonal- és hullámvonaldiszes példányok is tanúskodnak. S bár bográcsokon csak ritkán alkalmazták, a fogaskerék-minta is elő-előfordul.¹⁸ A pecsétlőkerék némiképp a fogaskerékhez hasonló technikának mondható, azonban ezt a díszítési módot bogrács esetében más lelőhelyről egyelőre nem ismerjük.

A jászfényszarui motívumsort görcső alá véve elmondható, hogy Németországban és Svájcban már

a korábbi sárga kerámiakon (7–12. század) is megjelennek háromszög formát alkotó átlós vonalakból álló sorminták,¹⁹ továbbá a 13. század közepére keltezhető egy nienoveri pohár, amelyet ugyancsak háromszöget formáló átlós vonalak díszítenek, kicsit más elrendezésben.²⁰ A hazai Árpád-kori kerámiaanyagban a tatárjárás előtti kánai,²¹ a késő Árpád-kori hegykői,²² a Vas vármegyei Besenyő falu területéről származó leletek között,²³ a soproni vár 13. század második felére-végére,²⁴ valamint a kőszegi vár északkeleti udvarának 13. század második felére keltezhető leletanyagában található pecsétlőkerékkel díszített kerámia.²⁵ Ezek közül a besenyői, a soproni és a kőszegi mutat valamelyest hasonló mintázatot, motívumokat (átlós vonal, háromszög, x),²⁶ de a jászfényszaruival megegyező mintasort eddig nem találtunk. Hozzá kell tennünk, a jelenleg ismert előfordulások vonatkozásában sem feltétlenül helyi termékekről van szó, sokkal inkább külföldi áruként értelmezhetők ezek a pecsételt díszítésű, többnyire szürke kerámiák. Jellemzően az alsó-ausztriai műhelyek termékeiként értékelhetők ezek az edények,²⁷ ugyanakkor több műhellyel, s talán más eredettel is számolhatunk, ahogy azt az eltérő minták is jelzik.²⁸ A pecsétlőkerék magyarországi használatának legkorábbi példáit eddig a feltehetően helyben készült, 14. századi, sárgára és rózsaszínre égetett budai kerámiák testesítették meg.²⁹

¹⁴ HOLL 1973, 203–204; GROSS 2010, 57; GROSS 2021, 1; KOVÁCS 2021, 250 (további irodalommal).

¹⁵ HOLL 1973, 204.

¹⁶ Többek között: RITOÓK 1986, 225–233, 2–5. ábra; HOLL 1992, 165, 129. kép 3; KOVÁCS 2021, 250, Fig. 3–4, 9, 13, 15.

¹⁷ KOVÁCS 2021, 267.

¹⁸ TAKÁCS 1986, 32, Kat. 10, Taf. 5.2, 72, Kat. 185, Taf. 83.2; TAKÁCS 1996, 147, Abb. 4.11; BENEDEK–PÓPITY 2010, 250, 7. kép 1.

¹⁹ GROSS–HILDEBRANDT 2001, 17–19, 24, Abb. 6.15–17, Abb. 7.16, Abb. 10.6, 9; GROSS 2010, 52, Abb. 3; GROSS 2021, 18–19, Abb. 1–2.

²⁰ Feltehetően reinhardswaldi áru Serge Reich leírása alapján, forrás: <https://www.nienover.de/nieker.htm> (Utolsó megtekintés: 2025. jún. 10.).

²¹ TEREI 2016, 124–125, 8–9. kép.

²² GÖMÖRI 2002, 187, 153. kép 15.

²³ KOLLER 2016, 147, 10. kép 8–9.

²⁴ HOLL 1973, 199, 26. kép 40, 204.

²⁵ HOLL 1992, 105–107, 44. kép 13–15, 45. kép, 46. kép 14, 17.

²⁶ Részben hasonló, változó irányú átlós vonalakkal és x-szel díszített töredék ismert a gesztesi várból is, azonban ez már a késő középkor időszakára keltezhető (KOVÁCS 2021, 255, Fig. 3.12).

²⁷ HOLL 1973, 203–204; HOLL 1992, 28; KOVÁCS 2021, 250.

²⁸ KOVÁCS 2021, 250.

²⁹ HOLL 1963, 346, 375, 73. kép 4; KOVÁCS 2021, 250, 257. Helyi készítésű, pecsétlőkerékkel díszített fülű korsót is ismerünk ebből az időből, ugyancsak Budáról (RITOÓK 1986, 225–233, 2–3, 5. ábra).

ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A bogrács kiszerkeszthető alakja, illetve a peremforma – pontos analógia híján – tágabban keltezhető,³⁰ ugyanakkor a töredéket tartalmazó árok másik szakaszából származó kerámiák és a bogrács töredék anyaga a 12. század végére, a 13. századra, a díszítési mód párhuzamai pedig főként a 13. század felé mutatnak. A sormintás pecsétlőkérekkel díszített edények viszonylag ritkák a hazai Árpád-kori leletanyagban és többnyire külföldről eredeztethetők, leginkább osztrák termékként értékelhetők. Noha a jászfényszarui településről eddig nem került elő ilyen import kerámia, figyelembe

véve a falu elhelyezkedését és kapcsolatrendszerét,³¹ nem kizárt, hogy az itt élők láttak ilyen módon díszített edényeket. Az adott kerámia bogrács mivolta, anyaga és készítési módja a helyi előállítás mellett szól, valamint a sorminta keskenyebb és sekélyebb, néhol kicsit egyenetlenül benyomott kivitelezése is utalhat a díszítés másolat, illetve kísérleti jellegére. Ezek alapján vagy egy külföldi termékekről ismert díszítési mód helyi fazekas által készített utánzatáról, vagy esetleg egy kreatív helyi készítő újító alkotásáról lehet szó a jászfényszarui töredék esetében.³²

BIBLIOGRÁFIA

- A GUIDE TO THE CLASSIFICATION 1998: Medieval Pottery Research Group: *A guide to the classification of medieval ceramic forms*. Medieval Pottery Research Group Occasional Paper 1. London 1998.
- BENEDEK–PÓPITY 2010: Benedek A. – Pópity D.: Árpád-kori teleprészlet Kiskundorozsma-Daruhalom dűlőben (Siedlungsfragment der Arpadenzeit in Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő). In: *Pusztaszerből Algyőig. Régészeti lelőhelyek és leletek egy gázvezeték nyomvonalának Csongrád megyei szakaszán*. Szerk.: Lőrinczy G. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Monographia Archeologica 2. Szeged 2010, 231–260.
- BÍRÓ 2014: Bíró Gy.: Többrétegű Árpád-kori település Jászfényszarú-Szőlők-alján (Multi-layered Árpád age settlement at Jászfényszarú-Szőlők-alja). In: *A múltnak kútja. Fiatal középkoros régészek V. konferenciájának tanulmánykötete*. Ferenczy Múzeum kiadványai, A. sorozat, Monográfiák 3. Szerk.: Rácz T. Á. Szentendre 2014, 113–131, 385–397, 454.
- BÍRÓ 2021: Kiss-Bíró Gy.: *Az Északnyugat-Jászság 11–15. századi településtörténetének vázlata (Outline of the 11th–15th century settlement history of North-West Jászság)*. Doktori disszertáció, Szegedi Tudományegyetem. Kézirat. Szeged 2021.
- BÍRÓ ET AL. 2014: Bíró Gy. – Fintor K. – Raucsik B. – Wolf M. – Tóth M.: Jászfényszarú-Szőlők-alja lelőhelyről származó Árpád-kori kerámiák archeometriai vizsgálata (Archaeometrical analysis of Árpadian age ceramics from Jászfényszarú-Szőlők-alja). *Archeometriai Műhely* 11:1 (2014) 27–38.
- GÖMÖRI 2002: Gömöri J.: *Castrum Supron. Sopron vára és környéke az Árpád-korban (Castrum Supron. The castle of Sopron and its county in the Árpád-age [11th–13th cent. A.D.])*. Sopron 2002.
- GROSS 2010: Gross, U.: Drehscheibenware des frühen und hohen Mittelalters in Ulm. In: *Frühe Pfalzen – frühe Städte. Neue Forschungen zu zentralen Orten des Früh- und Hochmittelalters in Süddeutschland und der Nordschweiz. Ergebnisse eines Kolloquiums am 28. und 29. April 2009 im Rathaus zu Ulm*. Archäologische Informationen aus Baden-Württemberg 58. Hrsg.: Gross, U. – Kottmann, A. – Scheschkewitz, J. Esslingen 2010, 51–58.

³⁰ TAKÁCS 1996, 169, 171, Abb. 15–16.

³¹ BÍRÓ 2021, 357–358.

³² A jászfényszarui Árpád-kori település kerámiaanyaga más „formabontó” megoldásokat is tartogatott – pl. több belső és külső peremdíszrel is ellátott, teljes felületén hullám- és vonalkötegekkel díszített késő Árpád-kori fazék töredéke is előkerült (BÍRÓ 2021, 452, 7. tábla, 461, 16. tábla 3, 498, 53. tábla 12).

- GROSS 2021: Gross, U.: *Ältere gelbe Drehscheibenware in Ulm. Ein Überblick*. Erschienen 2021 auf ART-Dok.
- GROSS–HILDEBRANDT 2001: Gross, U. – Hildebrandt, L. H.: Eine spätantike, vergoldete Silberfibel, sowie früh- und hochmittelalterliche Funde aus Walldorf. *Kraichgau. Beiträge zur Landschafts- und Heimatforschung* 17 (2001) 9–32.
- HOLL 1963: Holl I.: Középkori cserépedények a budai várpalotából (XIII–XV. sz.) (Mittelalterliche Keramik aus dem Burgpalast von Buda [13.–15. Jahrhundert]). *Budapest Régiségei* 20 (1963) 335–394.
- HOLL 1973: Holl I.: Sopron középkori városfalai IV. (Les Murs médiévaux de l'enceinte de Sopron IV). *Archaeologiai Értesítő* 100 (1973) 180–207.
- HOLL 1992: Holl I.: *Kőszeg vára a középkorban. Az 1960–1962. évi ásatások eredménye (Die Burg Kőszeg [Güns] im Mittelalter. Die Ausgrabungsergebnisse der Jahre 1960–1962)*. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest 1992.
- KOLLER 2016: Koller M.: „Fazekat kongásán...” A Vas megyei Besenyő falu Árpád-kori kerámiaanyaga ('A pot on its tige' The Árpadian age earthenwares of Besenyő village in Vas County). In: *„A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni”. Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában*. Opuscula Hungarica 9. Szerk.: Simonyi E. – Tomka G. Budapest 2016, 135–149.
- KOVÁCS 2021: Kovács, B. G.: Late medieval ceramics with stamped decoration in Central Transdanubia. *Antaeus* 37 (2021) 249–282. https://doi.org/10.62149/Antaeus.37.2021_10
- RITOÓK 1986: Ritoók Á.: Két ritka középkori edénytöredék a Budai Várból (Two singular mediaeval sherds from Buda). *Folia Archaeologica* 37 (1986) 225–235.
- TAKÁCS 1986: Takács, M.: *Die Arpadenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken*. Varia Archaeologica Hungarica 1. Budapest 1986.
- TAKÁCS 1996: Takács, M.: Formschatz und Chronologie der Tongefässe des 10.–14. Jahrhunderts der Kleinen Tiefebene. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 48 (1996) 135–195.
- TAKÁCS 2017: Takács M.: Az Árpád-kori gömbölyű aljú cserépbográcsok két nagyalföldi regionális csoportjáról (Two regional groupings of Arpadian-era earthenware cauldrons with rounded bases). In: *Mesterségek és műhelyek a középkori és kora újkori Magyarországon. Tanulmányok Holl Imre emlékére*. Szerk.: Benkő E. – Kovács Gy. – Orosz K. Budapest 2017, 507–522.
- TEREI 2016: Terei Gy.: Az Árpád-kori Kána falu kerámiaművessége (Earthenware from the Árpadian age village of Kána). In: *„A cserép igazat mond, ha helyette nem mi akarunk beszélni”. Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában*. Opuscula Hungarica 9. Szerk.: Simonyi E. – Tomka G. Budapest 2016, 115–134.

ABOUT A CAULDRON WITH LINEAR PATTERN
ÁRPÁD PERIOD CERAMIC FRAGMENT DECORATED WITH ROLLER STAMPER
IN JÁSZFÉNYSZARU-SZŐLŐK ALJA

At Szőlők alja on the north-eastern border of Jászfényszaru, a preventive excavation has been carried out in 2007 by the staff of the János Damjanich Museum, led by Róbert Kertész. The excavation was prompted by the establishment of a truck parking lot at the Samsung factory. As many as 309 features were unearthed in the excavation area of more than 30 000 m². Most of the archaeological features belonged to an Árpád period settlement. The focus of this paper is a roller stamped cauldron fragment from this site found in the east-west branch of ditch 6 (feature nr. 243, snr. 345). It was a detail of a north-south oriented ditch, presumably for drainage. One Sarmatian and three Late Árpád period pottery fragments were found in the ditch, along with eight pieces of animal bones. The cauldron fragment was the only find from the deposit of the east-west branch. It is a fragment with the rim part of a cauldron (*Fig. 1.1*). The sherd's colour is light grey-beige, occasionally dark brown spotted, the clay was fined down with sand and small pebbles. A shallowly smoothed line ornament runs below the rim, and below it, it is decorated with a linear pattern in four strips, 1.6–1.6–2.2 cm apart. The decoration was made with the same roller stamper, which is approximately 3.8 cm in diameter. The pattern consists of diagonal lines, slanting alternately to the right and left, enclosing triangles, and an x also appears in the linear pattern (*Fig. 1.2*). There are only a few visible differences (e.g. one of the diagonal lines is missing). The vessel reconstructed based on the fragment may have been a medium-depth cauldron with a spherical bottom, shaped like a metal cauldron (*Fig. 1.3*). The characteristics of the cauldron fragment date to the late 12th–13th centuries, and the parallels of the roller stamped decoration point mainly to the 13th century. Ceramics decorated with a roller stamper are relatively rare among the Hungarian Árpád period finds, and these are mostly of foreign origin, and can be considered mostly Austrian products. The type of vessel (cauldron), the material of the ceramic and the method of production all assume local production. The narrower and shallower, sometimes slightly unevenly pressed design of the pattern may also indicate that the decoration is a copy or an early experiment. Based on these, the Jászfényszaru fragment is either an imitation of a decoration method known from foreign products by a local potter, or perhaps the innovative work of a creative local maker.

QUIDQUID SUB TERRA EST,
IN APRICUM PROFERET AETAS

Studies in honour of Miklós Takács
on his 65th birthday